

Lystig sang og tunge løft: Kjønnforskjeller i tilbakeskuende fortellinger om arbeidet på Langaard tobakkfabrikk ca. 1890–1940¹

Av Håkon Stokland

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Det er gjort flere historiske undersøkelser om både menns og kvinners arbeidsliv på ulike fabrikker i Norge.² Imidlertid var det ikke uvanlig at menn og kvinner arbeidet sammen på fabrikkene. Denne artikkelen tar utgangspunkt i tilbakeskuende fortellinger om arbeidet ved Langaard tobakkfabrikk i Oslo, hvor både kvinner og menn arbeidet. Ved å undersøke hvordan de tidligere ansatte ved fabrikkene fortalte om arbeidet sitt på 1950-tallet, finner jeg frem til fortellinger og måter å snakke om arbeidet på som trolig også påvirket opplevelsen av det i perioden 1890–1940. Minnene ble samlet inn av Edvard Bull d.y. ved Norsk Folkemuseum, og er såkalte åpne livsfortellinger hvor intervjueren styrer informantene i liten grad.³

I de tilbakeskuende fortellingene om arbeidet ved tobakkfabrikken finnes det to ulike måter å fortelle om arbeidet på: Mens kvinnene forteller mest om det trivelige sosiale miljøet rundt arbeidet, fokuserer mennene på de tunge og vanskelige arbeidsoppgavene. De to fortellemåtene følger kjønnsgruppene med svært lite avvik: Kvinnene forteller om sang, dans og høytlesning på fabrikkene, mens mennene forteller om vannbæring og tunge løft. I denne artikkelen undersøker jeg hvordan så ulike fortellinger om arbeidet på samme fabrikk kan ha oppstått, gjennom å se nærmere på arbeidsforholdene på fabrikkene samt å benytte innsikter fra narratologi og arbeidskulturforskning. Jeg konkluderer med at noe av svaret ligger i arbeid-

dernes kulturelle konstruksjoner av mennenes arbeid som vanskeligere enn kvinnes.

I artikkelen presenterer jeg først litt bakgrunnsstoff om Langaard tobakkfabrikk, og ser nærmere på hvordan arbeidsforholdene var der i perioden 1890–1940. Deretter tar jeg for meg arbeidernes fortellinger om det sosiale miljøet på fabrikkene og arbeidsoppgavene de utførte, før jeg drøfter hvordan kjønnes forskjellige fortellinger fra fabrikkarbeidet kan ha oppstått.

Langaard tobakkfabrikk

Conrad Christian Parnemann Langaard ble født i 1823 i Lillesand, og dro som 14-åring til Oslo for å utdanne seg i handelsfaget. Etter 12 år med arbeidserfaring, blant annet ved sin brors bondehandel, etablerte han et lite tobakks-spinneri i 1849. Fabrikkene ble både utvidet og gjenoppbygd flere ganger i løpet av de første 20 årene. I 1870 foretok Langaard imidlertid en betydelig utvidelse da han bygde en fire etasjers høy fabrikkbygning i Pilestredet 56. Dette forble fabrikkens hovedbygning til den ble nedlagt i 1987. Da Conrad Langaard døde i 1897 overtok hans sønn Rasmus Langaard driften av fabrikkene. Han led imidlertid en tidlig død i 1908. Rasmus' sønn, Conrad Langaard, måtte vente til han ble myndig i 1911 med å overta den videre driften.⁴

Langaard tobakkfabrikk var uten sammenligning Norges største tobakkbedrift i siste halvdel av 1800-tallet og utover på 1900-tallet.

Fabrikbygningene til Langaard tobakkfabrikk, hvor de fleste typer tobakk ble produsert. I 1890 arbeidet 356 ansatte i disse lokalene, i 1915 hadde tallet steget til 554. Foto: Conrad Langaard AS.

I 1890 hadde fabrikken med sine 356 ansatte over 20 prosent av den nasjonale sysselsettingen i industrien. I 1915 hadde antallet ansatte økt til 554, noe som var godt over dobbelt så mange som den nest største tobakkbedriften. Ved begynnelsen av 1890-årene produserte Langaard tobakkfabrikk de fleste typer tobakkvarer; det var spinneri og sauseri for skrätobakk, karveri for røyketobakk, samt egne avdelinger for produksjon av sigarer og snus. I tillegg fantes det en egen avdeling for sigarettproduksjon, som var den første i Norge da den ble opprettet i 1885.⁵

Forarbeidet til de forskjellige tobakkproduktene som ble produsert ved Langaard, var i stor grad felles.⁶ Det besto i å løse opp tobakkbladene, som kom til fabrikken i presset

og tørket tilstand. Deretter ble bladene bløtlagt, gjerne med vann tilsatt smaksstoffer, før de ble sortert etter størrelse, kvalitet og farge. Neste trinn i forarbeidet var 'stripping', dvs. å fjerne stilken og de grovere årene fra bladene. De største og fineste bladene ble benyttet som dekkblader, det vil si de ytterste bladene i skrätobakk og sigarer. Innenfor dekkbladene ble de mindre og delvis ødelagte bladene plassert. Avfallet fra denne prosessen, samt ny tobakk, ble kuttet opp og tørket og brukt videre i røyketobakk- og sigarettproduksjon. Forarbeidet ble utført av arbeidere med ulike titler. Det var oppløsere som løste opp tobakken, forsprenkere som bløtla bladene, og dekksmakere som utførte strippingen.

Den videre prosessen var avhengig av hvil-

ket sluttprodukt en ønsket å fremstille. Ved produksjon av røyketobakk ble bladene kuttet opp av skjæremaskiner, tørket og pakket. Ved produksjon av skråtobakk ble tobakken spunnet av en spinner. Til dette arbeidet var det nødvendig med flere hjelpere, som blant annet klargjorde tobakken til spinning. Disse ble gjerne kalt dekkсанleggere. Den spunnete tobakkstrenge måtte så kuttes opp i passende deler, eller ruller. Dette ble gjort av en ruller. Til slutt ble rullene presset, sauset og pakket, av henholdsvis pressere, sausere og pakkere. Mens forarbeidet i stor grad forble manuelt utover på 1900-tallet, ble den videre prosessen både når det gjelder røyke- og skråtobakk mekanisert. Den viktigste forandringen i så måte bestod i at man fikk spinnemaskin i stedet for manuelt drevet rokk.

Sigaretproduksjonen ble mekanisert rundt 1900. Arbeidsoppgavene ble da redusert fra håndrulling av sigaretter til overvåking av maskinen. I tillegg måtte sigarettene klippes til og pakkes manuelt som før. Til slutt må vi også ta med sigarproduksjonen, som i likhet med forarbeidet lenge forble manuelt. Dette var arbeidet i tobakkproduksjonen med lengst læretid, og ble ansett som det i høyest grad faglærte arbeidet. Sigarmakerne utførte hele produksjonsprosessen etter forarbeidet på egen hånd. Etter at sigarene var ferdige, kom så sortering og pakking som ble utført av andre arbeidere.

Utover de nevnte arbeidsoppgavene, som inngikk i selve produksjonsprosessen av tobakkprodukter, fantes det også annet arbeid som måtte gjøres på fabrikken. Eksempler på dette er sjauing på fabrikken, vedlikehold av maskiner, forefallende arbeid og frakting av tobakkprodukter til salgssteder.

Ved danske Vilh. Langes tobakkfabrikk har Jørgen Burchardt funnet en klar kjønnsmessig arbeidsdeling i perioden 1873 til 1966. Mens de kvinnelige arbeiderne hadde ufaglært arbeid, var mennene faglærte.⁷ Forskjellene i arbeids-

oppgaver mellom kjønnene var ikke fullt så klar i tobakkindustrien i Kristiania. Berit Gullikstad undersøker i sin hovedoppgave om kvinner i tobakk- og tekstilindustrien i Kristiania 1890–1915 kjønnsfordelingen av arbeidsoppgaver ved blant annet Langaard. Her fant hun at forarbeidet med tobakken i stor grad ble utført av kvinner. Dekksmakerne, som utgjorde omtrent en firedel av hele arbeidsstokken på Langaard, var kvinner. Det samme gjelder oppløserne. Bløtleggingen av tobakkbladene, samt fraktingen mellom oppløser og dekksmakere, var det imidlertid menn som gjorde. I det videre arbeidet med tobakken var kjønnsforholdet mer variert. I produksjonen av skråtobakk var det menn som spant da det foregikk manuelt. Etter hvert som arbeidsoperasjonen ble mekanisert, overtok imidlertid kvinner som spinnere. Spinnernes hjelpemannskap bestod av barn og nyansatte av begge kjønn; dette arbeidet ble gjerne sett på som opplæring. Kun menn var pressere og rullere. I sigarettproduksjonen utførte imidlertid mennene og kvinnene de samme arbeidsoppgavene. Det samme gjaldt sigarproduksjonen, i den forstand at det fantes både kvinnelige og mannlige sigarmakere.⁸ Arbeidet utenom selve tobakkproduksjonen, som vedlikehold av maskiner, sjauing og frakting av ferdige tobakkprodukter, ble utført av menn.⁹

Av dette ser vi at det var en viss grad av arbeidsdeling mellom kjønnene på Langaard i den aktuelle perioden, men at den på ingen måte var entydig. Noen arbeidsoppgaver var forbeholdt menn og noen kvinner, og det fantes rene manns- og kvinneavdelinger. Imidlertid var det stor variasjon innad i arbeidsoppgavene hver kjønnsgruppe utførte, og det fantes også flere arbeidsoppgaver som ble utført av begge kjønn. Videre ser vi at det sosiale miljøet på fabrikken på ingen måte var todelt. På flere avdelinger arbeidet kvinner og menn sammen, og selv på de 'rene' manns- eller kvinneavdelingene var

det interaksjon mellom kjønnene – for eksempel fraktet menn tobakk til og fra de kvinnelige dekksmakerne.

Lystig sang

Når vi beveger oss over til arbeidernes tilbakeskuende intervju om arbeidet på tobakkkabrikken fra 1950-tallet, skal vi se at kvinnene og mennene hadde svært forskjellige måter å fortelle på om både det sosiale miljøet og arbeidsoppgavene de utførte. Her vil jeg gjøre utstrakt bruk av sitater fra intervjuene, for å gi leserne et nærmere innblikk i arbeidernes egne fortellinger og for å vise frem forskjellene som finnes i dem. Først skal vi se på hvordan arbeiderne forteller om det sosiale miljøet på fabrikken. Man kan få inntrykk av at arbeidet praktisk talt gikk som en lek når man leser hvordan kvinnene beskriver det i minnene. Her drev de både med sang, dans og høytlesning under arbeidet:

Arbeiderne var muntre og ofte sang vi alle sammen og arbeide gikk som en lek.¹⁰

Vi unge stod i sangforening, og arbeide gik med «sang og lyst». Ofte kom gamle Conrad Langaard [fabrikksjefen] og hørte på oss. Han var beveget, og tømte alltid pungen sin når han gik, og vor vei gik til bakeren, og så blev det en liten feststund med godbit for alle. Men vi kunde også synge, og arbeidet gik unner flestemt sang.¹¹

Vi dansa også på fabrikken. Da sto Langaard og så på oss. Det var i frukost og eftasverd. [...] Så det ble moro alt sammen. Vi sang mange ganger på arbeidet.¹²

Te midda'n lissom, når vi hadde spist og kom

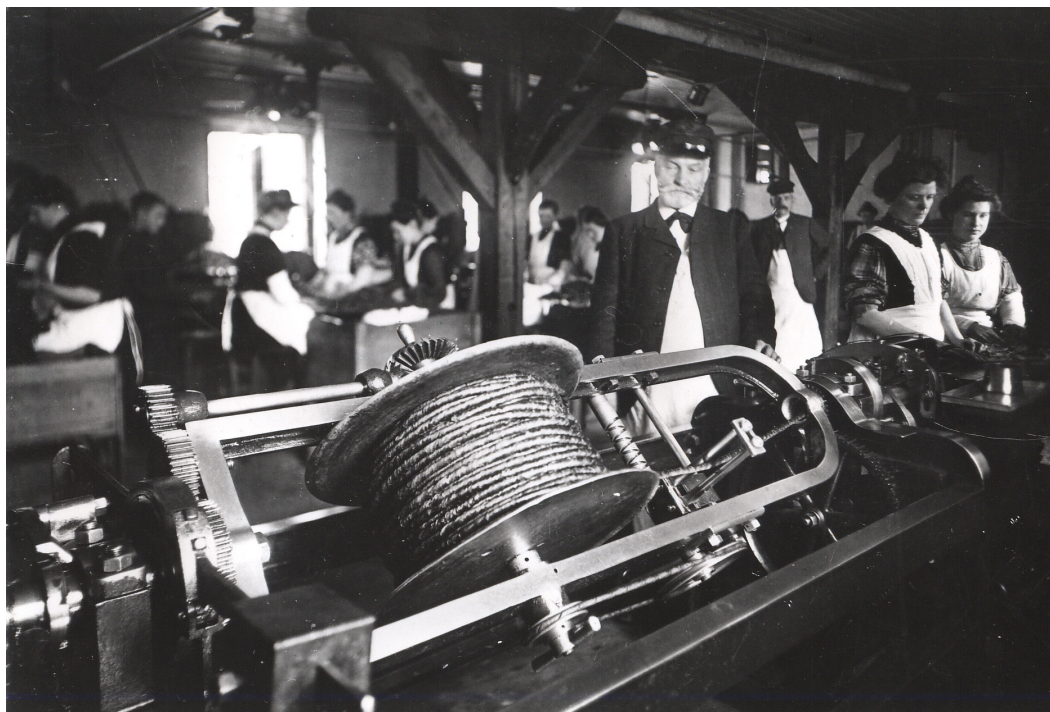
opp – vi bare spiste og gikk opp og b'ynte og arbeide, så vi hadde lissom ikke hel pause – og da var det e som satte seg midt på gulvet te lesa blader og sånt for vårs. Og det var så hyggelig. Vi arbeida, og hu leste. Så arbeida vi for hener lissom da, så fikk hu litt av det vi hadde arbeida. Så hu tok igjen på det da. Men det var hyggelig, stilt! Sku'ke tru det hadde vært et men'ske der.¹³

Flere kvinner forteller lignende historier fra arbeidet på fabrikken. Når så mange av kvinnene beskriver slike sosiale aktiviteter, er det all grunn til å tro at de faktisk sang og leste under arbeidet. Man kan kanskje spørre seg hvor sentrale disse aktivitetene egentlig kan ha vært i det daglige arbeidet; kanskje var viktigheten av sangen og dansen større i kvinnes fortellinger om arbeidet enn i hverdagen? Dette er det vanskelig å svare sikkert på. Hvis vi ser på kvinnes mer generelle vurderinger av fabrikken som arbeidsplass, finner vi videre ubetinget positive beskrivelser:

Jeg gikk gladelig opp på fabrikken og begynte da jeg var 12 år. Jeg syns det var moro å komme der opp, for det var hyggelig å være der. Det var så livlig der oppe og vi hadde mye hygge der oppe.¹⁴

Og jeg vil si det, for å være en fabrikk som hos Langaard – men det hadde jo aldri gått noen andre steder – så fins det ikke no sted som er så hyggelig å være på som der. For det er akkurat som det er en familie. [...] Og jeg må si, til å være et arbeidssted som var der nede, så var det enestående.¹⁵

Kvinnene hyller det sosiale miljøet på fabrikken, og igjen er det ingen spesiell grunn til å tvile på riktigheten av det de forteller. Imidlertid kan

I kvinnes fortellinger om arbeidet på Langaard legger de mye vekt på det sosiale miljøet. Her fra spinneriet, hvor skråtobakken ble spunnet til strenger. Foto: Norsk Folkemuseum.

man også igjen spørre seg hvor representative disse fortellingene er; var miljøet virkelig så fantastisk hele tiden? Det er vanlig innenfor både historievitenskapelig og litteraturvitenskapelig narratologi å ta utgangspunkt i at fortellinger ikke kan eller bør representere virkeligheten akkurat slik den 'var'.¹⁶ Fortellinger fortelles ikke bare for å gjenskape virkelighet, og det gjelder selvfølgelig også arbeiderne fra Langaard sine fortellinger. Det mest interessante i denne sammenhengen er derfor ikke å spørre hvor korrekte fortellingene er – men heller hvorfor de har blitt som de er, og hvordan de påvirket arbeidernes opplevelse av arbeidet. Heller enn å undersøke hvor ofte arbeiderne faktisk sang under arbeidet, kan man med et narrativt perspektiv undersøke hvorfor sosiale aktiviteter blir løftet frem som helt sentrale – og ofte bærende

– elementer i kvinnes fortellinger om arbeidet som helhet. Og spesielt interessant i dette minnematerialet er det altså at mennenes fortellinger skiller seg klart fra kvinnes, selv om de arbeidet på samme sted. Små og konkrete fortellinger om sosiale aktiviteter eller det sosiale miljøet på fabrikken er nemlig helt fraværende i mennenes minner. Det eneste som er å finne i intervjuene, er korte svar på direkte spørsmål om hvordan de trivdes der. Og selv om mennene også var godt fornøyde med sin tidligere arbeidsplass, er de mer nøkterne enn kvinnene:

Når en skal svare på dette spørsmål om jeg har likt meg i tobakksindustrien, må jeg vel si ja, for i enkelte små perioder har jeg også prøvet annet arbeide, men jeg kom tilbake til tobakken igjen.¹⁷

Jeg har likt meg udmerket hos Langaard. Det har vært et godt sted å arbeide på. Hvordan det har vært der i forhold til andre steder, kan jeg ikke uttale meg om. De som arbeider hos Tiedemand, har trivdes godt der og hos With likedan.¹⁸

Følgende ordveksling mellom et ektepar hvor L.P. er kvinne og V.P. er mann er illustrerende for mennenes mer nøkterne måte å fortelle på om arbeidsmiljøet på Langaard (O.G. er intervjuer):

O.G.: Det var bra å være på Langaard?

L.P.: Det var såre godt alt sammen.

V.P.: Det var bra der på en måte. Men Langaard var sjelden å se han. Det var ikke så krakilske folk der som på andre fabrikker. Jeg vet ikke å det stikker i jeg.¹⁹

Det er ikke usannsynlig at mennene ved fabrikkens var involvert i færre åpenbart sosiale aktiviteter enn kvinnene; at for eksempel en mann som hadde ulike bærejobber rundt om på fabrikkens ikke sang sammen med andre mens han arbeidet. Dette kan også ha medvirket til at de ikke opplevde miljøet som like godt som kvinnene. Imidlertid er det utenkelig at ikke mennene også deltok i sosiale aktiviteter med både andre menn og kvinner, eller at de ikke tok del i det sosiale miljøet på Langaard. Den fullstendige mangelen på fortellinger om dette i mennenes intervju må derfor tolkes som et sentralt aspekt ved deres måte å fortelle om arbeidet sitt på. Hvorfor de forteller på denne måten er det igjen vanskelig å si noe sikkert om, men kanskje kan vi ane en del av svaret når vi ser på forskjellene mellom kvinnene og mennenes måter å fortelle om arbeidsoppgavene sine på – her er det nemlig mennene som har mye å fortelle, mens det er kvinnene som er nøkterne.

Tunge løft

I mennenes minner fra arbeidet på Langaard er det arbeidsoppgavene som får mest plass, og de beskriver dem som tunge og vanskelige:

Det var tungt å være med å koke sausen på Langaard. Jeg hadde e tung bør å bære, to bøtter, både sommer og vinter, om morran især. Jeg bar dem fra noen tønner som sto i gården og ner i kjellern.²⁰

Der [i spinneriet] var det tyngre, det var å stå å dreie rokken. Det var før det blei spinnemaskiner, det. Det var mannlige spinnere den gangen, håndspinnere. En måtte stå å dreie på en rokk da.²¹

Da jeg ble litt eldre, dro jeg med kjerre til jernbanen, til ilgods og fraktegods og sänn. [...] Det var tunge løft mange ganger. Jeg dro aleine med kjerra. Det var som regel hver dag, om eftene.²²

Det var tre gutter av oss som hadde vannbæringen på tur. Vi var i pressa hvor det værste sølearbeide var. [...] Vannspringen vi hentet vann fra var ved fyrhuset, her var det varmt vann og denne lå ca. 50 meter fra trappen som gikk opp til pressa som lå i 2. etg. Selve pressa var jo meget stor, så en kan regne med at vi bar vannbøttene ca. 150 meter. For å komme opp til rulleverkstedet som lå i 3die etg. måtte vi opp en hønestige og da klarte vi ikke å få med mer enn en bøtte av gangen. Jeg skal forsøke å oppgi hvor mange vannbøtter det ble om dagen vi gutta slet på: I pressa var det 12 bøtter på rulleverkstedet 5 slike. Vi skiftet vann i disse til følgende tider: Med en gang vi kom på

Mennenes fortellinger om arbeidet ved fabrikken sentrerer rundt hvor tungt arbeidet var, uavhengig av hvilke arbeidsoppgaver de hadde. Her fra karveriet, hvor røyketobakken ble delt i strimler. Bildet er hentet fra *Kristiania nærings- og forretningsliv*, del I (1914).

*morgenen, før frokost, etter frokost, før middag, etter middagen, før eftasvel, etter eftasvel og før kvelden, ialt 136 vannbøtter om dagen.*²³

At arbeidet var tungt, vanskelig og utfordrende, er bærende elementer i flere av mennenes fortellinger om Langaard. Dette er aller best eksemplifisert i det siste sitatet over, hvor den tidligere arbeideren møysommelig beskriver utfordringene langs veien bøttene skulle bæres, og regner ut hvor mange bøtter de bar i løpet av en dag. Imidlertid var det ikke bare vannbæring som var tungt; mennene forteller også om spinning, forspreknning og transportarbeid med utgangspunkt i hvor tungt det var. Videre sentrerer gjerne fortellingene rundt de tyngste arbeidsoppgavene mennene hadde i løpet av sin tid på Langaard, selv om de aller fleste i perio-

der skiftet mellom ulikt arbeid på fabrikken.

De fleste kvinnene sier også noe om selve arbeidet de utførte, men i dette tilfellet er det kvinnenes beskrivelser som er nøkterne:

*Så var jeg i kjelleren et år. Der løste vi opp tobakken. Vi la bladene ned i en kurv. Så var jeg i dekkmakeriet. Der tok vi ut stilken.*²⁴

*Det var å legge fram bladene på bordet. Jeg hadde bare å hente bengos og dekkes, og så hadde jeg da og legge an te spinnern. [...] Dekkes og bengos var lagt ferdig hos dekksmakerne, så jeg skulle bare hente det jeg, altså.*²⁵

Det var dekksmakere som lavde disse herre bla-

dene, og så var vi borte og henta de bladene ved den kona som lavde disse bladene. Og så gikk vi bort te maskin, og så sto vi der og la an de bladene te den kona som satt der og spant. Og der satt det lissom en på hver sin side og la an. Men jeg satt og la an de der bladene der da, for det var bare litte granne det derre der.²⁶

De dekksmakerbladene, det var svære blader som så hvis dem var gode, så var det en stælk i det bladet som dem kasta vekk te snus. Og så det bladet lissom som var på den andre sida, hvis det var fillete, så kunne en ikke bruke det da vet De. Og så kasta vi det sånn ner i et rom da. Og så de bladene som var i støkker, det tok dem og tulla dissa deksa inn i sånn, så det liksom blei en rull. Så var det bare om å gjøre å få litt av de også, ikke bare de gode bladene.²⁷

Måten kvinnene forteller på om arbeidsoppgavene de hadde på Langaard, står i kontrast til de entusiastiske beskrivelsene deres av det sosiale miljøet på fabrikk. Her forteller kvinnene generelt lite og gjerne oppramsende, uten å utdype hvordan de selv opplevde å utføre arbeidet. I det siste sitatet over har jeg tatt med ett av få eksempler på en kvinne som forteller relativt mye om arbeidet. Her ser vi imidlertid tydelig en annen tendens; at kvinnene benytter ord og vendinger som 'liksom', 'da vet De' og 'bare' når de forteller om arbeidsoppgavene de utførte på fabrikk. Dette, sammen med den nøkterne og oppramsende måten å fortelle på, gir inntrykk av at kvinnene ikke opplevde sitt eget arbeid som utfordrende eller betydningsfullt. Dette står i motsetning til mennenes fortellinger om arbeidsoppgavene. Når mennene forteller om arbeidet som tungt og vanskelig, trekker de samtidig oppmerksomhet mot at de faktisk klarte å utføre det. Slik sett blir mestring, og stolthet over mestringen, viktige implikasjoner

i fortellingene deres. Dette er fraværende i kvinnenes måter å beskrive arbeidsoppgavene sine på, som vi heller kan kalle ubetydeliggjørende: I de knappe oppramsingene av arbeidsoppgaver er det lite som tyder på at kvinnene skulle ha grunn til å være stolte over å ha utført dem.

Nå er det mye som tyder på at mennene faktisk hadde tyngre arbeid enn kvinnene, både ut i fra arbeidernes egne fortellinger og gjennomgangen av arbeidsoppgavene deres tidligere i artikkelen. Om vi ser på ferdighetene som krevdes for å utføre arbeidsoppgavene i et bredere perspektiv, er det imidlertid ikke noe som tilsier at mennene skulle ha grunn til å være mer stolte enn kvinnene. Vi har tidligere sett at det var en viss arbeidsdeling mellom kjønnene. Noen av arbeidsoppgavene var felles, og kan dermed ikke ha utgjort noen forskjell med hensyn til utfordringer eller krav til egenskaper. Dette gjaldt imidlertid et mindretall av arbeidsoppgavene. Når det gjelder arbeidsoppgavene som bare ble utført av kvinner, hevder Berit Gullikstad at flere egenskaper var påkrevd: «[D]et var viktig å vise nøyaktighet, forsiktighet, fingerferdighet, nennsomhet og raskhet.»²⁸ Dette synes også troverdig ut i fra beskrivelsene av arbeidsoppgavene som vi har sett på, og innebærer at arbeidet på forskjellige måter var vanskelig.

Vi har også sett at arbeidet som barna utførte, som gjerne ble sett som opplæring og forberedelse til arbeidsoppgavene de voksne hadde, i stor grad var det samme for begge kjønn. Med unntak av sigarmakerne, de som sorterte sigarer og de som håndrullet sigarett, fikk verken jentene eller guttene ytterligere formell utdanning før de begynte i de voksnes arbeidsoppgaver.²⁹ I mitt minnemateriale er det kun en mann og to kvinner som hadde slike arbeidsoppgaver.³⁰ Kravene til formell utdanning i arbeidsoppgavene var altså like for de aller fleste informantene. Dette kan tyde på at det ikke var store forskjeller på hvor vanskelig

En relativ oppvurdering av mannlig arbeid og nedvurdering av kvinnelig arbeid medførte at mennene opplevde mer stolthet og mestring i arbeidet. Her fra innslageriet, hvor røyketobakken ble emballert. Bildet er hentet fra *Kristiania nærings- og forretningsliv*, del I (1914).

arbeidsoppgavene var. Videre er det klare likheter i fortellemåtene innen hver kjønnsgruppe, uavhengig av bestemte arbeidsoppgaver: For eksempel forteller mannlige sjauere, rullere, forsprenkere og kjørere om at arbeidet var tungt og dermed vanskelig. Samtidig forteller kvinnelige oppløsere, dekksmakere og dekkсанleggere om sine arbeidsoppgaver uten å fremheve det utfordrende ved dem.

Kulturelle konstruksjoner i fabrikkarbeidet

Siden 1980-tallet har det blitt skrevet en god del internasjonal litteratur som kritiserer normal bruk av det engelske begrepet 'skill', fordi den impliserer at ferdighetene eksisterer en gang for alle og ikke har noe med menneskelig fortolkning å gjøre. Innenfor denne kritikken

har det vært vanlig å snakke om sosial eller kulturell konstruksjon av ferdigheter. For eksempel argumenterer sosiologen Anne-Marie Daune-Richard for en relativistisk forståelse av 'skills'; at å avgjøre hvilke ferdigheter en arbeider har, eller hvor krevende en jobb er, har mer preg av sosial bedømmelse enn objektiv utmåling.³¹ Mye av denne kritikken har kommet fra kjønnsforskning; flere har pekt på at ferdigheter som tradisjonelt har vært typiske for kvinner, isteden for å ha blitt anerkjent nettopp som ferdigheter, gjerne har blitt oppfattet som naturlige for dem.³² Alt fra evne til mellommenneskelig kontakt og kommunikasjon, diplomati,³³ omsorg, pleie, matlaging, syng³⁴ og fingernemhet³⁵ kan nevnes. Kort sagt egenskaper som typisk assosieres med kvinner i vestlig kultur. Og når ferdighetene er naturlige, gir de heller ikke grunn til

stolthet eller mestringsfølelse.

Med utgangspunkt i dette kan man spørre om ikke opplevelsen av mennenes arbeid som vanskeligere enn kvinnenes, og dermed grunnlaget for forskjellene i stolthet og mestringsfølelse, i stor grad var et resultat av de ulike måtene kvinnene og mennene snakket om arbeidet sitt på. Til tross for at mennenes arbeid ikke var vanskeligere, opplevde de trolig mer stolthet og mestring på fabrikken enn kvinnene.³⁶ Kanskje kan vi kalle det kulturell konstruksjon av utfordringer i arbeidet, heller enn kulturell konstruksjon av ferdigheter. Samtidig har vi sett at kvinnene fortalte om arbeidet sitt på en måte som ubetydeliggjorde deres egen arbeidsinnsats, og denne mangelen på utfordringer må betraktes som kulturelt konstruert på linje med mennenes utfordringer. Til sammen kan vi si at disse konstruksjonene utgjorde en relativ oppvurdering av mannlig arbeid og nedvurdering av kvinnelig arbeid.

Mennene og kvinnenes ulike opplevelse av å utføre arbeidet fikk sannsynligvis også konsekvenser for hvordan de fant mening i å arbeide på fabrikken. At fabrikkarbeidere prøver å finne mening i arbeidet på tross av det tilsynelatende meningsløse ved fragmenterte og repetitive arbeidsoppgaver, er en oppfatning som står sterkt innen mye arbeidskulturforskning om fabrikkarbeid. Arbeidskulturhistorikeren Willis var blant de første som argumenterte for dette, som ledd i det større prosjektet hans med å trekke frem de positive sidene ved fabrikkarbeid. Frem til da hadde fabrikkarbeidet blitt studert med utgangspunkt i de ødeleggende og fremmedgjørende sidene det jo også hadde mange steder:

Although distinctions must be made for region and occupation, the absolutely central thing about the working-class culture of the shop floor is, however, that, despite the dispossession,

*despite the bad conditions, despite the external directions, despite the subjective ravages, people do look for meaning, they do impose frameworks, they do seek enjoyment in activity, they do exercise their abilities.*³⁷

Her i Norge har Ingar Kaldal, Knut Kjeldstadli og Hilde Gunn Slottemo vært sentrale i arbeidet med å vektlegge det arbeiderne opplevde som positivt ved fabrikkarbeidet.³⁸

At stolthet og mestringsfølelse sto sentralt i mennenes fortellinger om fabrikkarbeidet, var trolig med på å gi arbeidet mening for mennene; i et narratologisk perspektiv er nettopp fortellinger og meningsskaping tett forbundet.³⁹ Kvinnene derimot, fant sannsynligvis ikke mening i å utføre arbeidsoppgavene sine på samme måte. Dette på grunn av nedvurderingen av utfordringene i arbeidet deres, som vi har sett i måtene de fortalte om arbeidsoppgavene sine på. Willis' tese om at arbeiderne ser etter mening og glede i arbeidet uansett forhold, kan imidlertid være til hjelp for å forstå kvinnenes hyllest til det sosiale miljøet: Kanskje de fant mening og glede i sosiale aktiviteter og godt samhold i stedet, da de ikke opplevde mestring og stolthet i utførelsen av arbeidet slik mennene gjorde det? Dette kan være med på å forklare at det sosiale miljøet er helt sentralt i fortellingene og minnet om arbeidet på Langaard for kvinnene, mens det ikke spilte noen stor rolle for mennene.

Håkon Stokland

Stipendiat

Adr.: Inst. for tverrfaglige kulturstudier
NTNU
7491 Trondheim
E-post: hakon.stokland@ntnu.no

Noter

1 Artikkelen er basert på masteroppgaven min i historie:

- Stokland, Håkon B. (2007). *Kvinnens trivelige og menns tunge arbeid ved Langaard tobakkefabrikk (ca. 1890–1940) – et kulturhistorisk eksperiment innen minneforskning*, Institutt for historie og klassiske fag, NTNU. Takk til Ingar Kaldal, som var veileder for oppgaven. Jeg vil også rette en stor takk til HIFO og Norsk lokalhistorisk institutt, som gjennom tildelingene av henholdsvis Fritt Ord-stipendet for 2007 og mastergradsstipendet for 2006 har finansiert bearbeidelsen av oppgaven til denne artikkelen.
- 2 Eksempler her er Kaldal, Ingar (1994). *Arbeid og miljø ved Follafoff tresliperi og Ranheim papirfabrikk 1920–1970*. Historisk institutt, Universitetet i Trondheim; Kjeldstadli, Knut (1989). *Jerntid: fabrikkssystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*. Oslo; Slottemo, Hilde Gunn (2003). *Fabrikkarbeider, far og forsørger: menn og mannlighet ved Koksverket i Mo i Rana, 1950–1980*. Institutt for historie og klassiske fag [og] Institutt for tverrfaglige kulturstudier, NTNU; Gullikstad, Berit (1983) *Kvinner i industrien. En analyse av tekstil- og tobakksarbeiderskernes arbeidsvilkår, sosiale situasjon og fagorganisering i Kristiania 1890–1915*. Hovedoppgave, universitetet i Trondheim.
 - 3 Minnene er hentet fra Norsk Folkemuseums arbeiderminnesamling, mer spesifikt en kopi av samlingen som oppbevares ved Institutt for historie og klassiske fag, NTNU. Videre er alle minnene hentet fra boks nummer A.150.12, og mappe «Oslo, Langaard». Når jeg refererer til spesifikke minner, vil jeg bare oppgi kilde-nummer og sidetall.
 - 4 Hodne, Bjarne (1999). «Conrad Langaard». I: Arntzen et al. (red.): *Norsk biografisk leksikon*. Oslo, s. 458f.
 - 5 Nordvik, Helge W. (1978). «Norsk tobakkindustri 1850–1940». I: Sejersted, Francis og Arnljot Strømme Svendsen (red.): *Blader av tobakkens historie: J.L. Tiedemanns tobakkefabrikk 1778–1978*. Oslo, s. 221–291.
 - 6 Beskrivelsene av produksjonsprosessen er basert på Gullikstad 1983: 34–41. Hun beskriver tobakkproduksjonen i Kristiania generelt, imidlertid er det liten grunn til å forvente at Langaard skiller seg ut i så måte. Langaard dominerte industrien her, og mange av kildene hun bruker, er følgelig i stor grad basert på denne fabrikk.
 - 7 Burchardt, Jørgen (1995). *Arbeidsliv og ny teknologi: Vilb. Langes Tobakkefabrikk, Slagelse, 1873–1966*. Sorø, s. 85f.
 - 8 Det kan imidlertid ha vært en viss forskjell på hvordan de mannlige og kvinnelige sigarmakerne lagde sigarene. (Gullikstad 1983: 63f)
 - 9 Gullikstad 1983: 59–64.
 - 10 432: 3
 - 11 368: 2
 - 12 639: 6–7
 - 13 635: 8
 - 14 706: 7
 - 15 912: 6–7
 - 16 Innen historiefaglig narratologi har det pågått en debatt mellom konstruktivistisk orienterte historikere, gjerne representert ved Hayden White og Louis Mink, og mer realistisk orienterte historikere som for eksempel David Carr. I et konstruktivistisk perspektiv er det klart at fortellinger ikke kan eller bør representere den fortidige virkeligheten slik den faktisk var. Men heller ikke flertallet av realister vil mene at det er et mål å gjenskape virkelighet uten å tilføre mening og innsikt i historieskrivning. Se for eksempel de nevnte historikernes bidrag i Roberts, Geoffrey (red.) (2001). *The History and Narrative Reader*. London. Litteraturvitenskapelig narratologi er mer opptatt av de meningsskapende aspektene ved narrative teknikker enn deres representative forhold til virkeligheten. Denne interessen for narrativ meningsskaping impliserer imidlertid at direkte gjenskaping av virkelighet ikke er et mål i seg selv. Se for eksempel Aaslestad, Petter (1999). *Narratologi*. Oslo; Culler, Jonathan (1997). *Literary theory*. Oxford; og Åslund, Arnfinn (1994). *Fanden i nøtta: Innføring i litteraturteori*. Oslo. For mer inngående drøftninger av hvordan narratologi kan benyttes i tolkning av muntlige kilder, se Stokland 2007; Slettan, Dagfinn (1994). *Minner og kulturhistorie. Teoretiske perspektiver*. Trondheim; og Kaldal, Ingar (2000). «Skog, arbeid og dagligliv i kvinners og menns fortellinger fra Trysil og Nord-Värmland etter 1930». I: Kaldal, Ingar, et al. (red.): *Skogsliv: Kulturelle prosesser i nordiska skogsbygder*. Lund, s. 85–117.
 - 17 765: 13
 - 18 647: 8
 - 19 850: 6
 - 20 850: 5
 - 21 647: 2
 - 22 640: 3
 - 23 765: 12
 - 24 636: 3
 - 25 706: 4–5
 - 26 912: 5
 - 27 912: 7–8
 - 28 Gullikstad 1983: 70

- 29 Ibid.: 34–44
- 30 Det gjelder minnene 647, 367 og 432.
- 31 Daune-Richard 2000: 111–114 Dette baserer hun forøvrig hovedsakelig på at franske kvinner, til tross for en betydelig økning i utdanning og arbeidserfaring siden 70-tallet, fortsatt i stor grad har arbeidsoppgaver underordnet menn med tilsvarende kvalifikasjoner.
- 32 Se for eksempel Berg, Maxine (1994). *The Age of Manufactures, 1700–1820: Industry, innovation and work in Britain*. New York, s. 155–156; Bradley, Harriet (1989). *Men's Work, Women's Work. A sociological History of the Sexual Division of Labour in Employment*. Cambridge, s. 68; Daune-Richard, Anne-Marie (2000). «The Social Construction of Skill». I: Jenson, Jane, Jacqueline Laufer og Margaret Maruani (red.): *The Gendering of Inequalities: Women, Men and Work*. Aldershot, s. 111–124.
- 33 Daune-Richard 2000: 116
- 34 Bradley 1989: 68
- 35 Berg 1994: 156
- 36 Dette forutsetter riktignok at måtene arbeiderne fortalte på om arbeidet, ikke var avgjørende forskjellig på intervju-tidspunktet og under tiden de arbeidet på fabrikk. Ut i fra det relativt korte tidsrommet det her er snakk om, samt fortellinger og språks tendens til å forandre seg langsomt, synes det lite sannsynlig. For en nærmere drøftning av problematikken rundt å slutte bakover i tid om språk og fortellinger i muntlige kilder, se Stokland 2007: 27–32.
- 37 Willis, Paul (1979). «Shop-floor culture, masculinity and the wage form». I: Clarke, John, Chas Critcher og Richard Johnson (red.): *Working-Class Culture: Studies in History and Theory*. London, s. 185–198. Sitat s. 188 (min utheving).
- 38 Se for eksempel doktorgradsavhandlingene til Kaldal 1994, Kjeldstadli 1988 og Slottemo 2003.
- 39 Se for eksempel flere av bidragene i Roberts 2001 samt Aaslestad 1999, Culler 1997 og Åslund 1994.
- Burchardt, Jørgen (1995). *Arbejdsliv og ny teknologi: Vilh. Langes Tobaksfabrik, Slagelse, 1873–1966*. Sorø, s. 85f.
- Culler, Jonathan (1997). *Literary theory*. Oxford.
- Daune-Richard, Anne-Marie (2000). «The Social Construction of Skill». I: Jenson, Jane, Jacqueline Laufer og Margaret Maruani (red.): *The Gendering of Inequalities: Women, Men and Work*. Aldershot, s. 111–124.
- Gullikstad, Berit (1983) *Kvinner i industrien. En analyse av tekstil- og tobakksarbeiderskenes arbeidsvilkår, sosiale situasjon og fagorganisering i Kristiania 1890–1915*. Hovedoppgave, universitetet i Trondheim.
- Hodne, Bjarne (1999). «Conrad Langaard». I: Arntzen et al. (red.): *Norsk biografisk leksikon*. Oslo, s. 458f.
- Kaldal, Ingar (1994). *Arbeid og miljø ved Follafoss tresliperi og Ranheim papirfabrikk 1920–1970*. Historisk institutt, Universitetet i Trondheim.
- Kaldal, Ingar (2000). «Skog, arbeid og dagligliv i kvinners og menns fortellinger fra Trysil og Nord-Värmland etter 1930». I: Kaldal, Ingar, et al. (red.): *Skogsliv: Kulturelle prosesser i nordiska skogsbygger*. Lund, s. 85–117.
- Kjeldstadli, Knut (1989). *Jerntid: fabrikkssystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*. Oslo.
- Nordvik, Helge W. (1978). «Norsk tobakkindustri 1850–1940». I: Sejersted, Francis og Arnljot Strømme Svendsen (red.): *Blader av tobakkens historie: J.L. Tiedemanns tobaksfabrik 1778–1978*. Oslo, s. 221–291.
- Roberts, Geoffrey (red.) (2001). *The History and Narrative Reader*. London.
- Slettan, Dagfinn (1994). *Minner og kulturhistorie. Teoretiske perspektiver*. Historisk institutt, Universitetet i Trondheim.
- Slottemo, Hilde Gunn (2003). *Fabrikkarbeider, far og forsørger: menn og mannlighet ved Koksverket i Mo i Rana, 1950–1980*. Institutt for

historie og klassiske fag [og] Institutt for tverrfaglige kulturstudier, NTNU.

Stokland, Håkon B. (2007). *Kvinnens trivelige og menns tunge arbeid ved Langaard tobakksfabrikk (ca. 1890–1940) – et kulturhistorisk eksperiment innen minneforskning*. Masteroppgave, Institutt for historie og klassiske fag, NTNU.

Willis, Paul (1979). «Shop-floor culture, masculinity and the wage form». I: Clarke, John, Chas Critcher og Richard Johnson (red.): *Working-Class Culture: Studies in History and Theory*. London, s. 185–198.

Åslund, Arnfinn (1994). *Fanden i nøtta: Innføring i litteraturteori*. Oslo.

Andre kilder

Arbeiderminnesamlingen, Institutt for historie og klassiske fag, NTNU, samlet inn av Edvard Bull d.y. (kopi av Norsk Folkemuseums arbeiderminnesamling).

Alle minnene som er benyttet i artikkelen, har blitt hentet fra boksen «Emne 3, Tobakksindustri: Oslo (Langaard, Tiedemand og andre fabrikker), Larvik, Kristiansand og Stavanger» (A.150.12), mer spesifikt fra mappen «Oslo, Langaard». Videre har alle minnene i denne mappen vært med i artikkelens kildegrunnlag.

Innkomet litteratur

På jakt og vakt. Finn Geiran, m.fl. (red.). Utg. av Historielaget Grefsen-Kjelsås-Nydalen, Oslo. Nr. 4–2009. Årg. 30.

Vikingtida spør. Jämten 2010. Henrik Zipsane (red.). Utg. av Jamtli Förlag, Östersund 2009. Årsbok för Jamtli, Heimbygda och Jämtlands läns Konstförening. Årg. 103.

Forskning. Mona Gravningen Rygh (red.). Utg. av Norges forskningsråd, Oslo. Nr. 4–2009. Årg. 17.

Møllkula. Lokalhistorisk tidsskrift for Ørland og Bjugn. Karin Hoff Grong (red.). Utg. av Bjugn Bygdatunlag og Yrjar Heimbygdslag. Nr. 2–2009.

Årbok for Tjeldsund 2009. John E. Grøttem, m.fl. (red.). Utg. av Tjeldsund Lokalhistorielag. Evenskjær 2009. Årg. 21.

Follominne. Årbok 2009. Øystein Retvedt (red.). Utg. av Follo Historielag. Drøbak 2009. Årg. 47.

Ætt og Heim 2009. Lokalhistorisk årbok for Rogaland. Turid Skimmeland (red.). Utg. av Rogaland Historie- og Ættesogelag. Stavanger 2009.

Fortidsvern. Vidar Trædal (red.). Utg. av Fortidsminneforeningen, Oslo. Nr. 4–2009. Årg. 34.

Kumur. Jorunn Austli, m.fl. (red.). Utg. av Snåsa Historielag, 2009. Årg. 30.

Glimt fra Lindesnes. Astrid Solås, m.fl. (red.). Utg. av Lindesnes Historielag, 2009. Årg. 29.

Alexandre Dessingué, Marie Smith-Solbakken og Hans-Jørgen Wallin Weihe: *Krigsminner – Sola Krigsgraver*. Utg. av Hertevig Akademisk. Stavanger 2009.

Romerike mens nasjonen våkner 1750–1850. Jan Erik Horgen m.fl. (red.). Utg. av Romerike historielag. Årbok XXII. Skedsmokorset 2009.

Johan Vaa: *Langs Kvenna – før og no*. Utg. av Telemark historielag. Nr. 30–2009.

Den urbane underskog. Jan Brendalsmo, Finn-Einar Eliassen og Terje Gansum (red.). Novus forlag. Oslo. 2009.

Dølaminne – Årbok for Hallingdal. Marit Holme Mehlum og Kjell Snerte (red.). Utg. av Hallingdal Historielag og Hallingdal Museum. Årg. 41. 2009.

Slækt og slekt. Magne Ivar Mellem (red.). Utg. av Solør Slektshistorielag. Nr. 4–2009. Årg. 22.

Gudbrand. Rune Alander (red.). Utg. av Gudbrandsdal slektshistorielag. Nr. 4–2009. Årg. 19.

Oppunder fjellbandet. Einar Gjærevold og Knut Hage (red.). Utg. av Holtålen kommune. Hefte nr. 31. Holtålen 2009.